

УДК 911.3:338.46 (470)

Анатолій Корнус

ТЕРЦІАРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМ УКРАЇНИ

У статті розглянуто рівень терціаризації господарства регіональних соціогеосистем України. Дослідження проведено за показниками, що відображають рівень розвитку сфери послуг: частка експорту послуг у загальному експорті, роль сфери послуг у структурі зайнятості населення та структурі валової доданої вартості. Особлива увага звернута на розвиток знаннєємких та ділових послуг, а також на обсяги науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт у регіонах України. Виконано ранжування регіональних соціогеосистем України за ступенем терціаризації їх економіки.

Ключові слова: терціаризація, сфера послуг, регіональні соціогеосистеми, господарство, третинний сектор.

Анатолій Корнус. ТЕРЦІАРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНАЛЬНЫХ СОЦИОГЕОСИСТЕМ УКРАИНЫ. В статье рассмотрен уровень терциаризации хозяйства региональных социогеосистем Украины. Исследование проведено по показателям, отражающим уровень развития сферы услуг: доля экспорта услуг в общем экспорте, роль сферы услуг в структуре занятости населения и структуре валовой добавочной стоимости. Особое внимание обращено на развитие знаниеёмких и деловых услуг, а также на объёмы научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в регионах Украины. Выполнено ранжирование региональных социогеосистем Украины по степени терциаризации их экономики.

Ключевые слова: терциаризация, сфера услуг, региональные социогеосистемы, хозяйство, третичный сектор.

Anatoliï Kornus. THE TERTIARISATION OF ECONOMY OF THE REGIONAL SOCIALGEOSYSTEMS OF UKRAINE. The article describes the level of tertiarisation of economy of the regional socialgeosystems of Ukraine. The study was conducted on the following parameters reflecting the level of development of services: the share of exports in total exports of services, the employment structure, and the structure of gross value added. Particular attention is paid to the development of knowledge-intensive and business services, as well as on the amount of research and development activities in the regions of Ukraine. Achieved the ranking of regional socialgeosystems of Ukraine by the level of tertiarisation of the their economies.

Key words: tertiarisation, services sphere, regional socialgeosystems, economy, tertiary sector.

Актуальність теми. Найважливішою особливістю сучасного суспільства є перенесення акценту з виробництва, яке здійснюється із використання матеріалів, на надання послуг, що тягне за собою значне зниження видобутку сировини, її переробки і витрат енергії. Переважний розвиток третинного сектору економіки – надання послуг, тобто її «терціаризація» призводить до істотної зміни питомої ваги окремих галузей господарства у формуванні валового внутрішнього продукту (ВВП). У більшості країн Західної Європи, США та Японії уже до 1970-х років сфера послуг стала провідним сектором економіки. Не є винятком і Україна, де також відбуваються подібні структурні зрушення, важливістю яких і зумовлюється актуальність даної теми.

Постановка проблеми. Терціаризація економіки України, тобто прискорений розвиток невиробничого сектору (сфери послуг), є одним з мало досліджених питань, особливо у суспільно-географічному контексті. Разом з тим, сфера послуг вже є сьогодні основною частиною економік адміністративних регіонів (регіональних соціогеосистем) України як за структурою зайнятості, так і за часткою у формуванні валового регіонального продукту (ВРП). Однак поки що не зовсім зрозуміло чим є таке зростання: чи характерною рисою, властивою переходу до постіндустріального суспільства (з його зміщенням економічної діяльності із виробництва товарів на надання послуг, посилення ролі знань та інформації), чи це наслідок кризової слабкості двох перших секторів економіки, зокрема її деіндустріалізації (коли робітники із завмерлих заводів пішли у торгівлю і охорону), а сам „сервісний” тип у більшості регіонів є нестійким. Все це зумовлює необхідність всебічного вивчення особливостей рівня розвитку терціаризації, як сучасної тенденції в

економіці України, а також географічних закономірностей її прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання структурних зрушень у виробництві і зайнятості населення активно розробляється як у західних, так і у вітчизняних економіко-географічних дослідженнях. Чи не першим цим питанням зацікавився Д.І. Менделєєв, який за даними перепису населення 1897 р. розділив «годувальників» на видобувачів, що беруть «сирий» матеріал у природі, промисловців, які переробляють сировину, і осіб, що дають суспільству щось зовсім інше, ніж хліб насущний [7; с. 73]. Суттєві теоретичні та практичні напрацювання у вивченні названих процесів належить таким вченим як К. Кларк (С. Clark), А. Фішер (А. Fisher), Ю. Ялава (J. Jalava), Дж. Фрідман (J. Friedmann), А. Чухно та ін. [2-6]. Поглиблений аналіз рівня терціаризації та знаннєємності економіки країн і регіонів Євросоюзу, як головних ознак постіндустріальної стадії їх розвитку, здійснено у роботах В.В. Смаль, що знайшли своє узагальнення у [10]. Разом з тим, просторові особливості структурних змін господарства регіонів України, пов'язані з терціаризацією їх економіки та питання районування, залишаються недостатньо вивченими і потребують детального аналізу.

Формулювання мети і завдань дослідження. Метою даної роботи є з'ясування головних тенденцій, закономірностей та особливостей розвитку сфери послуг у регіонах України. У дослідженні використані дані Державної служби статистики України та інформаційна база Міністерства економіки України. Їх статистична обробка здійснена у програмному пакеті Microsoft Excel.

Виклад основного матеріалу. Виробництво послуг присутнє на усіх історичних стадіях

економіки, воно нерозривно пов'язане з її поступальною динамікою, притаманне всім її регіонально-відокремленим підрозділам, що дозволяє розглядати терціаризацію як довготривалу стійку і стратегічно значиму тенденцію, складову і, одночасно, результуючу регіонального соціогеопроесу. Вторинний сектор економіки поступово став поступатися третинному ще у першій половині ХХ століття – індустріалізацію почала змінювати терціаризація [3, 4]. На думку А.І. Трейвіша, ці терміни алогічні: або індустріалізацію треба називати «секундаризацією», або терціаризацію – «сервісизацією» [12]. Розвиток четвертинного сектору економіки також все частіше називають інформатизацією, а не «квартеризацією».

Терціаризація – процес структурної трансформації економіки, що характеризується прискореним розвитком сфери послуг, їх диверсифікацією та інноватикою. Під послугою розуміють діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми, але задовольняє особисті, колективні чи громадські потреби замовників. Особливе місце серед них займають знансємні науково-технічні послуги – діяльність у галузі науково-технічної інформації, патентів, ліцензій, стандартизації, метрології та контролю якості, науково-технічного консультування та супутня діяльність, що сприяє впровадженню науково-технічних розробок у виробництво.

Для визначення рівня терціаризації господарства регіонів України була застосована методична процедура, що складалася з кількох послідовних стадій: 1) відбір індикаторних показників, що відображають рівень терціаризації економіки; 2) приведення різнопланових показників до єдиного стандартизованого вигляду через процедуру нормування; 3) розрахунок інтегрального коефіцієнту терціаризації економіки регіональних соціогеосистем. Таку методику з успіхом було використано для оцінки терціаризації економік країн Євросоюзу [11].

Для вивчення особливостей та тенденцій розвитку третинного сектору економіки адміністративних регіонів України було використано десять часткових показників, що характеризують різні аспекти сфери послуг. Зокрема це частка послуг у загальному експорті та імпорті (дестимулятор) кожного регіону. До обсягів експорту (імпорту) послуг включені послуги з транспортування трубопроводами нафти, газу, аміаку та обсяги міжнародної технічної допомоги. Далі було проаналізовано питому вагу сфери послуг у загальній структурі зайнятості та її частку у формуванні валової доданої вартості (ВДВ) за підсумками 2012 р. При цьому відбувалася окрема оцінка ролі ділових та знансємних послуг (табл. 1). До ділових послуг ми включили фінансову діяльність, операції з нерухомим майном, діяльність у сфері права, бухгалтерського обліку та аудиту; консультування з питань комерційної діяльності та управління.

Випереджаюче зростання знансємних послуг, які відіграють велику роль у стимулюванні інновацій, а також у поширенні і використанні знань у галузях економіки – чітка тенденція останніх років. Незважаючи на методологічні труднощі з визначен-

ням і статистичним обліком знансємних послуг, на підставі результатів проведених досліджень можна відзначити не тільки збільшення їх питомої ваги, але і позитивний вплив на економічне зростання. Так за останні двадцять років у США обсяг ВВП у поточних цінах збільшився: у сфері традиційних послуг (ремонтні роботи, готельний бізнес, побутові та соціальні послуги) – на 42%, у обробній промисловості – в 1,8 рази, у бізнес-послугах, охороні здоров'я та освіти – більше ніж на 80%, у виробництві інформації, науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) і науковому обслуговуванні, наданні юридичних послуг, в шоу-бізнесі та індустрії розваг зростання склало 2,2 рази [9].

До знансємних послуг нами віднесено діяльність у сфері інформатизації, технічні випробування, дослідження і розробки, діяльність у сфері інжинірингу, геології та геодезії, освіта населення (у т.ч. початкова загальна, середня, вища освіта та інші види діяльності у сфері освіти), послуги з перекладу, охорона здоров'я, ветеринарна медицина, державне управління.

Також як індикатор рівня терціаризації економіки регіонів України досліджено витрати на виконання НДДКР, зокрема їх частку у ВВП. Важливим показником є й частка реалізованої інноваційної продукції у ВВП. До неї відноситься нова або значно удосконалена за своїми властивостями або способами використання продукція. Новими продуктами вважаються товари та послуги, що суттєво відрізняються своїми характеристиками або призначенням від продуктів, що виготовлялися підприємством раніше і, перш за все, призначена для реалізації на вітчизняному ринку.

З метою стандартизації різновимірних показників була виконана процедура нормування. Існують різні методики переведення абсолютних різномасштабних значень у відносні індекси. Наприклад, таким переведенням може бути здійснене з використанням «методу відхилень» [1], який дозволяє розрахувати комплексний коефіцієнт вагомості відхилень показника рівня терціаризації господарства регіонів, на підставі чого визначається рейтинг регіональної соціогеосистеми в сукупності адміністративних одиниць України.

Для кожного *i*-регіону нами розраховано стандартизоване значення кожного з названих вище показників, яке змінюється від нуля до одиниці, а інтегральний показник визначається як їх сума. Остання характеризує ступінь терціаризації господарства певної регіональної соціогеосистеми за тим чи іншим напрямом, порівняно з їхніми найкращими значеннями в інших регіонах України. Стандартизовані значення показників, обраховані в такий спосіб, а також розрахований інтегральний коефіцієнт терціаризації господарства регіонів України, представлені у таблиці 2.

Таблиця 1

Показники розвитку сфери послуг у регіонах України

Адміністративний регіон	Частка послуг у експорті, %	Частка послуг у імпорті, %	Частка за-йнятих у сфері по-слуг, %	у т.ч.		у т.ч.		у т.ч.		Частка ви-траг на НДДКР, % ВВП*	Частка реалізо-ваної іннова-ційної продук-ції у ВВП, %
				у наданні ділових послуг, %	у наданні знансємних послуг, %	у наданні ділових послуг, %	у наданні знансємних послуг, %	ділових послуг, %	знансєм-них послуг, %		
Україна	16,50	7,37	62,11	7,50	27,46	61,69	15,68	29,82	0,81	1,11	
АР Крим	29,67	5,96	67,14	7,59	28,07	68,49	12,95	35,78	0,46	0,24	
Вінницька	6,60	4,50	54,34	4,64	26,36	54,09	7,69	27,75	0,13	0,13	
Волинська	8,10	2,72	57,93	4,79	27,30	64,78	11,70	31,11	0,11	0,60	
Дніпропетровська	3,69	6,18	62,74	8,45	26,07	44,76	12,96	21,64	0,64	0,22	
Донецька	4,63	13,00	58,25	6,27	22,29	47,06	11,59	20,59	0,30	0,86	
Житомирська	5,14	2,36	65,66	4,45	28,02	54,27	7,17	29,30	0,12	0,02	
Закарпатська	4,52	1,92	58,23	3,01	22,72	63,73	9,41	31,32	0,20	0,01	
Запорізька	6,51	4,10	57,09	6,83	24,46	50,30	12,74	26,97	1,17	2,01	
Івано-Франківська	6,64	5,28	55,31	4,32	25,51	53,10	9,53	26,76	0,24	5,42	
Київська	17,70	7,09	69,70	10,02	33,52	64,82	12,38	25,86	0,45	0,67	
Кіровоградська	2,25	6,00	53,22	4,06	24,74	51,61	6,75	24,74	0,17	0,20	
Луганська	4,10	3,50	58,63	4,73	22,33	41,76	8,31	21,70	0,30	2,94	
Львівська	14,20	2,66	59,58	6,09	28,09	68,85	15,36	34,87	0,58	0,98	
Миколаївська	8,98	8,78	57,19	4,18	23,63	57,92	10,25	25,34	0,76	0,27	
Одеська	40,51	5,60	71,14	8,48	28,86	76,44	18,04	33,14	0,37	0,81	
Полтавська	1,18	10,83	57,90	5,48	25,43	39,64	7,65	18,41	0,14	3,64	
Рівненська	12,71	5,34	63,59	4,12	25,52	52,97	7,84	27,34	0,08	0,02	
Сумська	5,27	9,91	57,56	5,02	25,29	53,36	9,06	26,23	0,73	6,46	
Тернопільська	5,54	3,69	54,32	3,94	26,29	61,75	7,94	29,38	0,09	0,72	
Харківська	13,22	6,72	64,37	9,63	28,50	67,22	23,18	37,04	2,61	2,42	
Херсонська	10,10	2,73	57,04	4,63	24,74	55,54	8,62	28,66	0,26	1,04	
Хмельницька	8,12	2,01	57,13	3,85	25,24	56,72	8,38	30,69	0,06	0,01	
Черкаська	2,47	2,15	52,76	4,92	24,83	51,97	8,14	24,32	0,21	0,14	
Чернівецька	7,14	1,46	57,88	3,38	23,48	63,24	9,38	33,75	0,28	0,05	
Чернігівська	1,44	4,69	58,99	5,59	28,33	55,81	8,91	29,60	0,16	0,17	
Київ	22,26	9,10	84,07	25,64	46,60	89,93	31,72	42,91	1,97	0,58	
Севастополь	40,43	3,84	76,72	9,12	32,96	79,90	18,55	40,89	1,55	0,08	

* за 2011 р.

Таблиця 2

Стандартизовані значення показників розвитку сфери послуг у регіонах України

Адміністративний регіон	Частка послуг у експорті, %	Частка послуг у імпорті, %	Частка зайнятих у сфері послуг, %	у т.ч. у наданні ділових послуг, %		у т.ч. у наданні знансємних послуг, %		Частка послуг у структурі тури ВДВ, %	у т.ч. ділових послуг, %		знансємних послуг, %	Частка витрат на НДДКР, % ВРП	Частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП, %	Інтегральний коефіцієнт територіальної заці
				у наданні ділових послуг, %	у наданні знансємних послуг, %	у наданні ділових послуг, %	у наданні знансємних послуг, %							
Україна	0,39	0,49	0,30	0,20	0,21	0,44	0,36	0,47	0,29	0,17	3,32			
АР Крим	0,72	0,61	0,46	0,20	0,24	0,57	0,25	0,71	0,16	0,04	3,96			
Вінницька	0,14	0,74	0,05	0,07	0,17	0,29	0,04	0,38	0,03	0,02	1,93			
Волинська	0,18	0,89	0,17	0,08	0,21	0,50	0,20	0,52	0,02	0,09	2,86			
Дніпропетровська	0,06	0,59	0,32	0,24	0,16	0,10	0,25	0,13	0,23	0,03	2,11			
Донецька	0,09	0,00	0,18	0,14	0,00	0,15	0,19	0,09	0,09	0,13	1,06			
Житомирська	0,10	0,92	0,41	0,06	0,24	0,29	0,02	0,44	0,02	0,002	2,5			
Закарпатська	0,08	0,96	0,17	0,00	0,02	0,48	0,11	0,53	0,05	0,00	2,4			
Запорізька	0,14	0,77	0,14	0,17	0,09	0,21	0,24	0,35	0,44	0,31	2,86			
Івано-Франківська	0,14	0,67	0,08	0,06	0,13	0,27	0,11	0,34	0,07	0,84	2,71			
Київська	0,42	0,51	0,54	0,31	0,46	0,50	0,23	0,30	0,15	0,10	3,52			
Кіровоградська	0,03	0,61	0,01	0,05	0,10	0,24	0,00	0,26	0,04	0,03	1,37			
Луганська	0,07	0,82	0,19	0,08	0,002	0,04	0,06	0,13	0,09	0,45	1,93			
Львівська	0,33	0,90	0,22	0,14	0,24	0,58	0,34	0,67	0,20	0,15	3,77			
Миколаївська	0,20	0,37	0,14	0,05	0,06	0,36	0,14	0,28	0,27	0,04	1,91			
Одеська	1,00	0,64	0,59	0,24	0,27	0,73	0,45	0,60	0,12	0,12	4,76			
Полтавська	0,00	0,19	0,16	0,11	0,13	0,00	0,04	0,00	0,03	0,56	1,22			
Рівненська	0,29	0,66	0,35	0,05	0,13	0,27	0,04	0,36	0,01	0,002	2,16			
Сумська	0,10	0,27	0,15	0,09	0,12	0,27	0,09	0,32	0,26	1,00	2,67			
Тернопільська	0,11	0,81	0,05	0,04	0,16	0,44	0,05	0,45	0,01	0,11	2,23			
Харківська	0,31	0,54	0,37	0,29	0,26	0,55	0,66	0,76	1,00	0,37	5,11			
Херсонська	0,23	0,89	0,14	0,07	0,10	0,32	0,07	0,42	0,08	0,16	2,48			
Хмельницька	0,18	0,95	0,14	0,04	0,12	0,34	0,07	0,50	0,00	0,001	2,34			
Черкаська	0,03	0,94	0,00	0,08	0,10	0,25	0,06	0,24	0,06	0,02	1,78			
Чернівецька	0,15	1,00	0,16	0,02	0,05	0,47	0,11	0,63	0,09	0,01	2,69			
Чернігівська	0,01	0,72	0,20	0,11	0,25	0,32	0,09	0,46	0,04	0,02	2,22			
Київ	0,54	0,34	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	0,09	7,72			
Севастополь	0,998	0,79	0,77	0,27	0,44	0,80	0,47	0,92	0,58	0,01	6,05			

Як відомо, значення нормованих показників, що дорівнюють 0 або 1, характерні для регіонів, що мають, відповідно, найменше чи найбільше значення певного показника серед адміністративних одиниць України.

Помітно, що у таблиці стандартизованих значень більша частина усіх нульових значень (сім із десяти) характерні лише для трьох регіонів: Полтавської (три значення) та Донецької і Закарпатської (по два значення) областей. Це красномовно вказує на місце сфери послуг названих регіонів у економіці України.

Найбільше відставання Полтавщини від інших регіонів України спостерігається у експорті послуг, про що, зокрема, свідчить у 10 разів менший, ніж у середньому по Україні, показник частки послуг у загальному експорті регіону. Показник частки послуг у структурі ВДВ є нижчим, ніж у сусідніх Сумській та Харківській областях у 1,3 та 1,7 рази відповідно (у т.ч. знансємних послуг – у 1,4 та 2 рази відповідно).

Ще два нульових стандартизованих значення припадає на Донецьку область, відображаючи тут найменшу серед адміністративних регіонів питому вагу зайнятих у наданні знансємних послуг, що в абсолютному вираженні складає 22,3% при максимальному значенні 46,6% у Києві. Разом з тим, імпорт послуг у цьому регіоні є найбільшим, що також вказує на слабкість місцевого третинного сектору.

Також два нульових стандартизованих значення відноситься до Закарпатської області. Вони відображають найменшу серед регіонів України частку населення, зайнятого у наданні ділових послуг, а також найнижчу питому вагу реалізованої інноваційної продукції у ВРП, що в абсолютному вираженні складає лише 0,1% при максимальному значенні 6,46% у Сумській області, яка дещо несподівано вийшла у лідери по Україні за цим показником.

По одному нульовому стандартизованому значенню припадає на Черкаську (найменша частка населення, зайнятого у сфері послуг), Кіровоградську (найменша частка ділових послуг у структурі ВДВ) та Хмельницьку (найнижча частка витрат на НДДКР у структурі ВРП) області.

Найбільша кількість одиниць, які відображають максимальне абсолютне значення показників, притаманна Києву, у сфері послуг якого формується 89,93% ВДВ та зайнято 84,07% робочої сили міста. Значну роль у економіці країн з постіндустріальною економікою відіграють ділові послуги – FIRE (finance, insurance, real estate services – фінансові, страхові, операції з нерухомістю), які надаються переважно великими фірмами з інтенсивним використанням передових інформаційних технологій [11]. Питома вага ділових послуг у ВДВ та у зайнятості населення Києва складає максимальну в Україні величину 31,72% та 25,64% відповідно, що зіставно з показниками краї ЄС. Також Києву належить найвища частка населення, зайнятого у наданні знансємних послуг та найбільший серед регіонів України внесок цих послуг у структуру ВДВ (таблиця 2).

Щодо максимального значення інших показників, крім уже згаданої Сумської області, з найвищою часткою реалізованої інноваційної продукції у її ВРП – 6,46%, то найбільша частка послуг у експорті регіону характерна для Одеської області, а найменший обсяг імпорту послуг має Чернівецька область. Частка витрат на НДДКР є найбільшою у Харківській області, де вона досягає 2,61% ВРП, (у середньому по Україні – 1,13%).

Інтегральний коефіцієнт терціаризації економіки коливається від 1,06 у Донецької області до 7,72 у Києва. Якщо говорити про «лідерів» і «аутсайдерів» нашого регіонального рейтингу, то після Києва до чільної групи входять Харківська, Одеська області, АР Крим та Севастополь, Львівська і Київська області. Нижня частина рейтингу складається як з індустріальних, так і з аграрних областей: Вінницької, Луганської, Миколаївської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської. На найнижчій сходинці рейтингу розташувалася Донецька область. Могла б бути вище і Дніпропетровська область, однак низькі показники у експорті послуг та мала частка у її ВРП реалізованої інноваційної продукції дозволили цьому регіону посісти лише двадцятку сходинку у рейтингу терціаризації господарства регіональних соціогеосистем України.

Як бачимо (рис. 1), терціаризація являє собою не тільки регіонально детермінований, але й складний та нерівномірний (асиметричний) у своїх економічних і територіальних проявах суспільно-географічний процес. Відносно прогресивні інноваційно-розвиваюча і компенсаційна форми терціаризації активно проявляють себе у тих регіонах, що опинилися у відносно більш сприятливій економічній ситуації (столиця, транспортно-транзитні регіони), а найбільш примітивна – адаптивна терціаризація характерна для територій, котрі набули периферійного статусу (аграрно-індустріальних, гірничодобувних, зі значним вугільно-металургійним сегментом і т.п.).

Аналізуючи динаміку показників терціаризації в цілому, варто відзначити поступове зростання ролі третинного сектору у економіці регіональних соціогеосистем України. Так за 2007-2012 рр. частка послуг у загальному експорті держави зросла з 15,49% до 16,5%, натомість частка імпортованих послуг дещо скоротилася. Ту ж саму тенденцію демонструє й частка населення, яке зайняте у сфері послуг, – за цей період вона зросла на 2,7% (причому збільшилася частка зайнятих у наданні і ділових, і знансємних послуг). Ще більше зросла роль третинного сектору у структурі ВДВ – на 3,7%, але на відміну від структури зайнятості, питома вага ділових послуг у складі ВДВ за період 2012-2007 рр. зменшилася, а знансємних – практично не змінилася. Те саме стосується й частки витрат на НДДКР у ВВП, яка з 0,82% у 2007 р. скоротилася у 2012 р. до 0,75% і є чи не найнижчою у Європі (рис. 2). Швидше за все, у наступні роки названі тенденції зберігатимуться.

Проаналізувавши значення інтегрального коефіцієнту терціаризації за вказаний період, чітко помічаємо поділ адміністративних регіонів України на три групи: регіони випереджаючого розвитку тре-

тинного сектору, регіони де розвиток цього сектору у 2007-2012 рр. сповільнювався і стабільні регіони (рис. 3). Найбільш повільним був розвиток третинного сектору господарства у Дніпропетровській і Миколаївській областях, які за названий період втратили у рейтингу регіонів України за рівнем інтеграль-

ного коефіцієнту терціаризації 10 і 12 позицій відповідно. Натомість Сумська та Івано-Франківська області найбільше просунулися у вказаному рейтингу, хоча ці адміністративні одиниці і залишаються у групі регіонів з середнім рівнем терціаризації господарства.

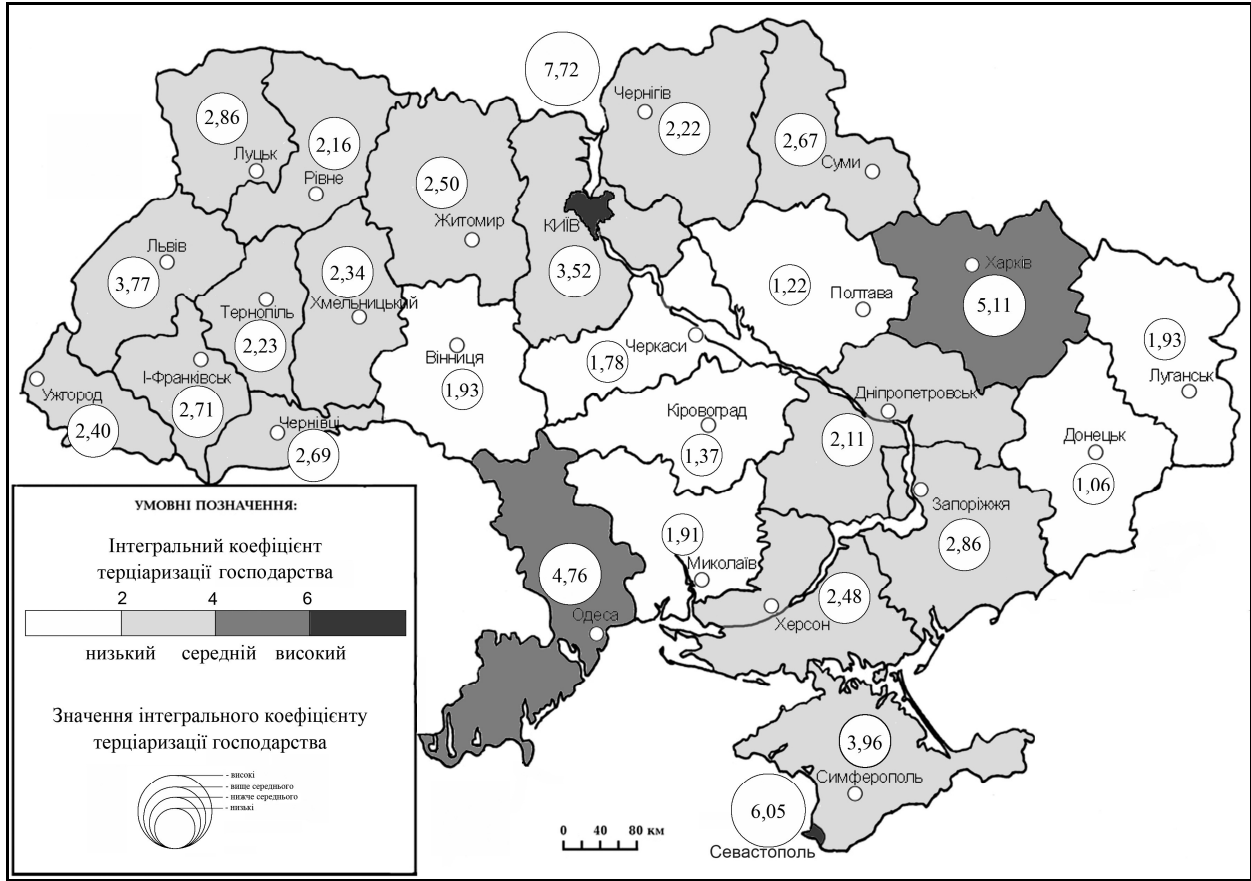

Рис. 1. Рівень терціаризації економіки регіональних соціогеосистем України

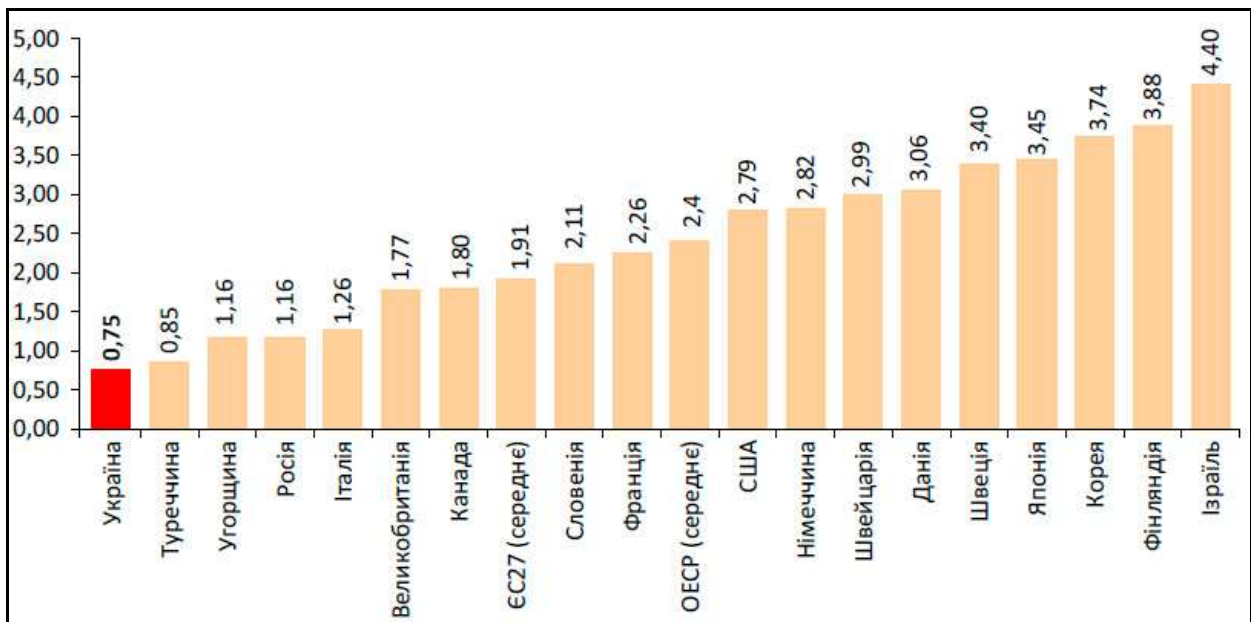

Рис. 2. Частка витрат на НДДКР у ВВП (%) у 2012 р. [8]

Інформаційний (четвертинний) сектор економіки складно виділити за статистикою праці, а тим

більше за статистику ВВП навіть для України в цілому. Спроба висвітлити окремо розвиток четвертинного сектора господарства у розрізі регіональних соціогеосистем України, показала його суттєве скорочення у економіці регіонів протягом 2007-2012 рр. Частка витрат на НДДКР скоротилася у 20 регіонах України і лише у 6 – зросла. Серед останніх м. Київ, Харківська, Полтавська, Луганська, Закарпатська та Запорізька області. Ще більше скоротилася частка інноваційної продукції у ВРП. Причому у деяких регіонах інноваційна продукція ледь не припинила створюватися узагалі. Наприклад, в Закарпатській області у 2012 р. такої продукції порівняно з 2007 р. створено менше у 188 разів, в Житомирській – у 131 раз, в Хмельницькій – у 116 разів (в цілому по

Україні скорочення склало 5,1 рази). Лише у трьох областях частка реалізованої інноваційної продукції у ВРП збільшилася. Такими регіонами виявилися Тернопільська (зростання у 3,8 рази), Полтавська (у 2 рази) та Івано-Франківська (зростання у 3,9 рази) області.

Покажемо аналіз ролі України у створенні друкованої наукової продукції. Частка України у загальній кількості наукових публікацій становила 0,29% (Західна Європа – 29,8; США – 19,9; Китай – 14,3; Японія – 4,42; Індія – 3,39; Росія – 1,49%). За індексом Хірша (h-індекс) – найбільш ефективним показником якості публікацій – Україна відстає навіть від таких держав, як Бразилія, Індія, Чилі (рис. 4).

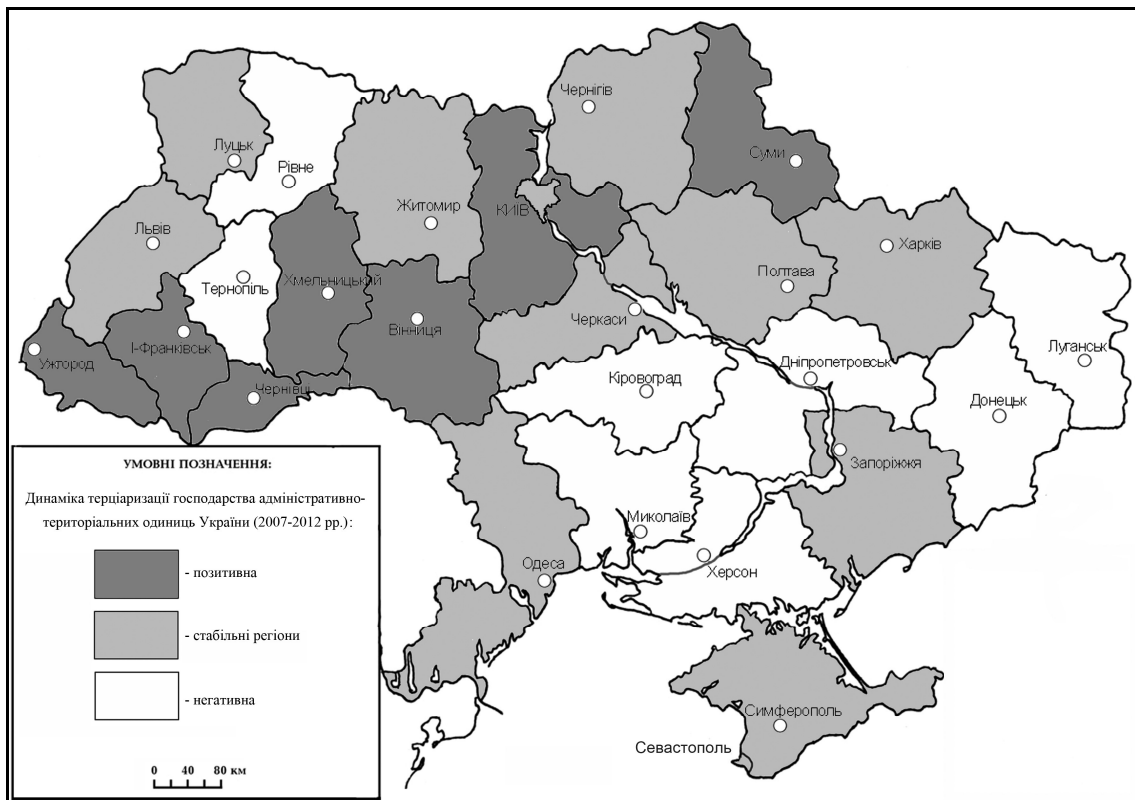

Рис. 3. Групування регіональних соціогеосистем України за динамікою рейтингових показників інтегрального коефіцієнту терціаризації економіки (2007-2012 рр.)

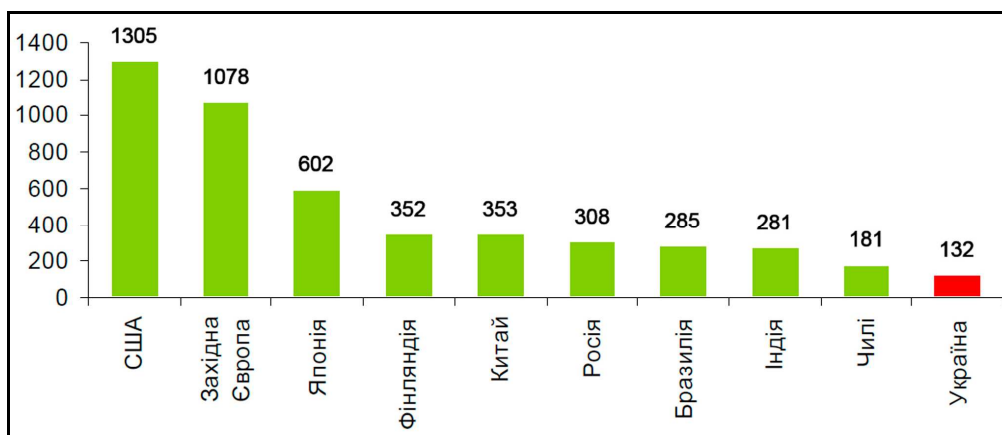

Рис. 4. Індекс Хірша за 1996-2011 рр. [8]

Висновки. Терціаризація економіки, тобто переважний розвиток третинного сектору господарства – визначальна риса сучасного постіндустріального етапу розвитку економіки. До кінця ХХ століття цей економічний сектор посів чільне місце в господарстві розвинених країн і продовжує посилювати свої позиції. Наприклад, у країнах Європейського Союзу на сектор послуг припадає від 65% до 80% зайнятості населення. Таке ж домінування спостерігається і в структурі валового внутрішнього продукту – частка сфери послуг у світовому ВВП досягла 68%.

Наприкінці ХХ століття найвища частка знаннєсмих послуг у ВВП спостерігалася у Німеччині – 31%, США – 30%, Великобританії – 28,1%. В Україні частка знаннєсмих послуг у структурі ВДВ становить 29,8%. Однак такий великий відсоток не свідчить про значний ступінь терціаризації її господарства. У названих вище країнах терціаризація супроводжується поглибленням спеціалізації, диференціацією послуг, посиленням ролі знаннєсмих послуг. Третинний сектор забезпечує додаткове надходження інвестицій та інших ресурсів економічного зростання. В Україні ж така велика частка послуг у структурі ВДВ та зайнятості населення носить значною мірою компенсаційний характер і зумовлена слабкістю первинного та вторинного секторів господарства, особливо промисловості, а сам «сервіс» часом є примітивним та архаїчним.

Підтвердженням цьому є те, що навіть у порівнянні з найбільш відсталою у Європейському союзі економікою Румунії, Україна має меншу частку послуг у загальному обсязі експорту країни, а, наприклад, витрати України на НДДКР (% від ВВП) поступаються аналогічному показнику Румунії біль-

ше ніж у 5 разів. В той час, як витрати на НДДКР відносно ВВП у США складають майже 7%, у країнах ОЕСР – 4,8%, в Японії – 4,7%, у країнах ЄС – 4%, в Росії – 1,9% [9], в Україні цей показник становить лише 0,75%. По суті, Україна має лише 1 гіперсервісний регіон – м. Київ, де наданням послуг займається 76,7% зайнятого населення, а частка послуг у структурі ВДВ наближається до 80%. У всіх інших регіонах (за винятком Севастополя) рівень терціаризації економіки є набагато нижчим, а сама вона поки що має «наздоганяючий» характер.

Можна стверджувати, що для більшості регіонів України характерні найпростіші форми терціаризації – адаптивна («псевдотерціаризація»), яка є безпосередньою реакцією на соціально-економічну кризу та деіндустріалізацію економіки і компенсаційна, зумовлена загальною «недосформованістю» третинного сектору у радянський період (розвиток ринкових послуг, включаючи страхування, послуг у сфері операцій з нерухомістю, туризму тощо). Лише для м. Києва та регіонів, що опинилися у відносно більш сприятливій економічній ситуації характерна також інноваційно-розвиваюча терціаризація, пов'язана з фінансово-інвестиційними послугами, консалтингом, появою нових ринків і сегментів послуг, зокрема елітарних, з трансформацією сфери послуг у пріоритетне поле активності малого бізнесу.

Враховання особливостей, механізмів і наслідків терціаризації економіки регіональних соціогеосистем сьогодні набуває особливої значимості. Особливо важливо важливе воно для України, де розвиток третинної сфери супроводжується численними проблемними ситуаціями, які вимагають ідентифікації, аналізу та адаптивної регіональної соціально-економічної політики.

Список використаних джерел:

1. Anikaeva A. *Reitingovaia otsenka sotsialno-demograficheskoi situatsii v regionakh Ukrainy* / A. Anikaeva, S. Bychkov // *Personal*. – 2005. – № 2. – S. 72-76. [Аникаева А. Рейтинговая оценка социально-демографической ситуации в регионах Украины / А. Аникаева, С. Бычков // *Персонал*. – 2005. – №2. – С. 72-76].
2. Chukhno A.A. *Postindustrialna ekonomika: teoria, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* / A.A. Chukhno. – К.: Вид-во "Лохос", 2003. – 631 с. [Чухно А.А. *Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України* / А.А. Чухно. – К.: Вид-во «Логос», 2003. – 631 с.].
3. Clark C. *The Conditions of Economic Progress* / Colin Clark. – London : Macmillan, 1940. – 504 p.
4. Fisher A. *Production, Primary, Secondary and Tertiary* / Allan G.B. Fisher // *Economic Record*. – June, 1939. – Volume 15, Issue 1. – P. 24-38.
5. Friedmann J. *Life Space and Economic Space: Third World Planning in Perspective* / John Friedmann. – New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1988. – 322 p.
6. Jalava J. *Production, Primary, Secondary and Tertiary: Finnish Growth and Structural Change, 1860-2004* / Jukka Jalava // *Pellervo Economic Research Institute Working Papers*. – 2006. – No 80. – 27 p.
7. Mendeleev D.I. *K poznaniiu Rossii. 6-e izd.* / D.I. Mendeleev. – SPb.: Izd-vo A.S. Suvorina, 1907. – 158 s. [Менделеев Д.И. *К познанию России. 6-е изд.* / Д.И. Менделеев. – СПб.: Изд-во А.С. Суворина, 1907. – 158 с.].
8. *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk / Vidpovidalnyi za vypusk I.V. Kalachova*. – К.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013. – 287 s. [Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник / Відп. за вип. І.В. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 287 с.].
9. Semenova A.A. *Organizatsiia i upravlenie innovatsionnymi protsessami v ekonomicheski razvitykh stranakh* / A.A. Semenova // *Trudy II mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Itogi i perspektivy integrirovanoi sistemy obrazovaniia v vysshei shkole Rossii: obrazovanie – nauka – innovatsionnaia deiatelnost'»*. – Moskva, 26-28 oktiabria 2011 g. / Pod red. prof. L.V. Kozhitova. – М.: MGU, 2011. – S. 658-662. [Семёнова А.А. *Организация и управление инновационными процессами в экономически развитых странах* / А.А. Семёнова // *Труды II между-*

- нар. науч.-практ. конф. «Итоги и перспективы интегрированной системы образования в высшей школе России: образование – наука – инновационная деятельность». – Москва, 26-28 октября 2011 г. / Под ред. проф. Л.В. Кожитова. – М. : МГИУ, 2011. – С. 658-662].
10. Smal V.V. *Suspilno-geografichni osnovy doslidzhennia postindustrialnoi transformatsii hospodarstva krain Evropeyskoho Soiuzu: avtoref. dys... d-ra geogr. nauk: 11.00.02 / Valentyna Volodymyrivna Smal; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2011. – 40 s. [Смаль В.В. Суспільно-географічні основи дослідження постіндустріальної трансформації господарства країн Європейського Союзу: автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Валентина Володимирівна Смаль; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 40 с.]*.
  11. Smal V.V. *Riven tertsiarizatsii ekonomiky krain ta regioniv Evrosoiuzu / V.V. Smal // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii. – 2013. – № 4. – S. 33-38. [Смаль В.В. Рівень терціаризації економіки країн та регіонів Євросоюзу / В.В. Смаль // Часопис соціально-економічної географії. – 2013. – № 4. – С. 33-38]*.
  12. Treivish A.I. *Mirovye goroda v postindustrialnoy ekonomike: terminy, teoreticheskie konstruksii i realnost / A.I. Treivish, A.V. Kurasov // Mir Rossii. – 2009. – № 1. – S. 34-46. [Трейвиш А.И. Мировые города в постиндустриальной экономике: термины, теоретические конструкции и реальность / А.И. Трейвиш, А.В. Курасов // Мир России. – 2009. – № 1. – С. 34-46]*.

Summary

Anatolii Kornus. THE TERTIARISATION OF ECONOMY OF THE REGIONAL SOCIALGEOSYSTEMS OF UKRAINE.

Human services are a major part of the economy of administrative regions of Ukraine as the structure of employment and for a share in the formation of the GRP. However, it is not entirely clear how this the increase is whether a feature inherent in the transition to a post-industrial society (with its shift of economic activity from the production of goods for services, strengthening the role of knowledge and information), or is a consequence of the crisis weaknesses of the first two sectors of economy, including its de-industrialization (when workers from frozen factories went to trade and security), and the “services” type in most regions is unstable.

To determine the level of tertiarisation of economy the Ukraine's regions the procedure which included several consecutive stages was applied: 1) selection of indicators that reflect the level of economy tertiarisation; 2) bring diverse indicators into a single standardized form through the process of normalization; 3) calculation of the integral coefficient of regional economy tertiarisation.

This coefficient is the sum of the standardized values of the partial indicators and ranges from 1.06 in the Donetsk region to 7.72 in Kyiv. Speaking about the “leaders” and “losers” our regional rankings, the group after Kyiv are consists of Kharkiv, Odessa region, Crimea and Sevastopol’, Lviv and Kyiv region. The lower part of the rating are consists of both industrial and agricultural areas of: Vinnytsia, Luhans’k, Mykolaiv, Cherkasy, Kirovograd, Poltava. At the lowest rung of the rankings is located Donetsk region.

In Ukraine, the big part of services in the gross value added and employment is largely compensatory and caused by weakness the first two sectors, especially industry, and the "service" is often primitive and archaic.

Key words: tertiarisation, services sphere, regional socialgeosystems, economy, tertiary sector.